

Валерій Степанков
(Кам'янець-Подільський)

**ФОРМУВАННЯ НОВОЇ КОНЦЕПЦІЇ
УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ XVII ст.
(праці Вячеслава Липинського
«Станіслав Михайло Кричевський» та
«Україна на переломі. 1627–1659»)**

В першій третині XX ст. в українській історіографії відбувався інтенсивний процес становлення нової концепції Національної революції XVII ст., теоретичні підвалини якої були розроблені В. Липинським у працях «Станіслав Михайло Кричевський» (1912 р.) та «Україна на переломі. 1657–1659» (1920 р.), які справді стали «поруч творів Грушевського... найціннішим здобутком української історичної думки новіших часів» (малась на увазі перша чверть XX ст.)¹. Вже у першій з них В. Липинський аргументовано довів, що боротьба в середині XVII ст. велася за витворення незалежної Української держави. «Остаточною ціллю політики Богдана, — писав автор, — було визволення українського народу. Її першою і конечною передумовою було: звільнення його з тогочасної «неволі лядської», зруйнування гнобительської польської державности на українських землях». Дослідник наголосив на тому, що «польській державній ідеї, що була виявом польської експанзії на Схід, підбою й експлуатації українського народу й української землі, протиставлялася ідея визволення “з лядської неволі” всієї України, “по Львів, Холм і Галич”, як сказав Хмельницький»².

На думку дослідника, протягом 1648–49 рр. відбувалася «Велика українська революція». Вперше у вітчизняній історіографії він зробив спробу вияснити співвідношення і взаємовплив її національного та соціального аспектів, підкреслюючи при цьому політичний характер боротьби: «це було таки справді всенародне повстання — “руська реbelieя” — поєднане з соціальною революцією — “хлопською повинню...”»³. Водночас воно становило собою й політичну революцію, бо «в той час, коли від початку до кінця повстання затримало незмінні прикмети національної боротьби, в той час, коли воно перестало бути після двох років революцією соціальною, його політичні гасла ставали дедалі виразніші, а політичні домагання “бунтівників” зростали з кожним роком у міру розвитку й дозрівання повстанського руху»⁴.

Характеризуючи антифеодалну боротьбу, В. Липинський зазначав, що вона «прибрала форми селянської жакерії, спрямованої проти панів, як русинів, так і поляків», і становила собою «найжахливішу соціальну революцію», що розлилася на всю Україну «аж до найдальших її меж». Не приховував він її жорстокості: «Ціла Русь, як довга і широка, стала сценою страшної і жорстокої соціальної боротьби між підданим народом і його гнобителями, веденої обидвома сторонами в формах, на жаль, часто нелюдських і варварських»⁵. Досліджуючи зміст революції, історик висловив міркування, що тільки після приєднання до «народної революції» міщанства та шляхти вона «перетворилася в національне повстання»⁶.

Хронологічні рамки революції вчений обмежив 1648 — серпнем 1649 рр. (укладенням Зборівського договору 18 серпня). Чому? Він дійшов такого висновку: «Зборівську угоду 1649 р. треба вважати переломовим моментом у повстанні. Від того часу воно втрачає свій вплив, передусім на північно-західних землях. Територіяльні здобутки революції обмежуються південно-східною Україною, межі котрої Зборівська угода закреслила ламаною лінією... І саме за цю головну територію велися від того часу козацькі бої, саме там розгорнулася й виросла післяреволюційна, козацька Україна»⁷. Ще один аспект проблеми. Укладена угода розглядалася ним як така, що «стала вихідною точкою насамперед для політичного унезалежнення України від Речі посполитої...»⁸ Не обійшов увагою дослідник і негативні наслідки поразки революції в західноукраїнському регіоні: «Падіння повстання в північних і західних землях України — у воевідствах Берестейсько-Литовському, Волинському, на Підляшші, Червоній Русі й Поділлі — а слід за цим примусова еміграція в південну Україну цілої маси повстанців... насамперед шляхти, дуже ослабили там свідомий національно елемент і в наслідку причинилися до польонізації шляхти, міщанства і навіть духівництва на цих землях»⁹.

Заслуга дослідника полягає в тому, що він вперше почав розглядати революційний процес під кутом зору витворення незалежної Української держави та ролі в ньому шляхти. Так, В. Липинський констатував факт виникнення у 1648 р. на українських землях «окремої республіки», а також визначив причини, що не дозволили її «закріпити й вдержати». В чому вони полягали? Окрім зовнішньої («зрадлива й у результаті більш шкідлива, ніж корисна татарська допомога»), називає дві головніші внутрішні причини: «по перше, недостача сильнішої організації, а в наслідку цього внутрішня слабкість національно свідомих елементів у цілій тодішній Русі поза межами козацької території, і, по друге, непропорційна перевага в тодішньому національному житті взагалі, а в повстанні 1648 р. зокрема, козацького

елементу, котрий, підносячись іноді до ідеї боротьби за загально-національні права, не зумів позбутися своїх станових інтересів і прагнень і в критичних хвилинах їх передусім, а не оборону всього народу мав на думці»¹⁰.

В монографії піднято проблему значимості ролі політичної самосвідомості для реалізації мети боротьби. Зокрема, автор підкреслював, що вже перші перемоги української армії «відкрили перед Хмельницьким і козацтвом шлях до визволення всієї України, всієї тогочасної Русі». Однак плани «козацького Гетьмана тоді ще так далеко не сягали. Українська політична думка, яку перед тим приспали й яка довго дрімала, формувалася і визрівала щойно в самому вогні збройної боротьби». Лише згодом відбувається величезна зміна у політичних планах: «еволюція політичної думки Гетьмана і старшини в часі поміж Корсунем а Пилявцями і тріумфальним в'їздом Хмельницького у Київ — величезна». Пояснює її вчений впливом трьох таких чинників: «1) народня революція, отой “хлопський потоп”, який усі руські землі тогочасної Речі посполитої, як Україну, так і Білорусь, після перших козацьких перемог своїми хвилями залив; 2) вплив на гетьмана і на керуюче повстанням його оточення з боку православного духовенства, залежного на всьому просторі руських земель Речі посполитої від Київської митрополії, врешті 3) наявність у гетьманському оточенні і з кожним днем зростаючий вплив на справи повстання національно свідомої руської шляхти, єдиної верстви народу (побіч духовенства й міщанства) сяк-так національно зорганізованої і переховуючої ще традиції давнього незалежного політичного життя та давньої державної самостійности»¹¹. І вже в лютому 1649 р. (на час переговорів гетьмана з польським посольством Адама Кисіля) в Б. Хмельницького та старшини «народжувалася найбільша ідея, яку українська політична думка коли-небудь видвинула: ідея незалежності, державної самостійности України... Тож полковники хотіли вдоволитися тільки незалежною, цілковито від Речі посполитої відмежованою державою»¹².

На основі вивчення різноманітних джерел В. Липинський висвітлив роль шляхти у різних регіонах України в справі організації визвольної боротьби селян, бо останні потребували зорганізованості. «У народний організм, звихнений віковою неволею, розярений багатолітнім терпінням приниження, — підкреслював автор, — треба було влити мужеську творчу думку; безладні, нескоординовані вибухи треба було повязати в одну, гармонійну, розторощуючу наїзників силу»¹³. Копітка робота дозволила йому, по-перше, висловити припущення про існування порозуміння «між Богданом Хмельницьким і руською шляхтою на початку революції»¹⁴ і, по-друге, зробити

висновок, що «в організації народного повстання, яке вибухло на цілій Русі... шляхта відіграла визначну і провідну ролю»¹⁵. Велике наукове значення мало з'ясування біографічних даних багатьох козацьких старшин — вихідців із шляхти. В. Липинський започаткував монографічну розробку біографій полковників, створивши вражаючий образ героя революції С. М. Кричевського, котрий загородив «своїм трупом ворогові шлях в Україну».

Чимало уваги історик приділив з'ясуванню значимості діяльності Б. Хмельницького, виходячи з принципу, що «вплив і воля одиниці завжди й усюди сягають тільки до певних меж»¹⁶. Не приховуючи допущених гетьманом прорахунків (невикористання сприятливої ситуації 1648 р. для розгрому Польщі; брак віри у народну силу й опора на чужоземну допомогу; вагання у вирішальні моменти та ін.), В. Липинський зображує його постать титанічного формату. На думку вченого, будучи генієм, Б. Хмельницький залізною рукою й величезною волею протистояв як охлократичним устремлінням черні, так і «сліпому становому егоїзму» старшини. Після смерті цього володаря булави, зазначив історик, «ми вже не мали людини, котра б могла своїм генієм Богданові дорівняти. Не доросли до нього ні Виговський, ні Мазепа, не кажучи про цілий легіон менших...»¹⁷

Висловлені ним міркування знайшли подальший розвиток у праці «Україна на переломі. 1657–1659». Активна політична участь В. Липинського в трагічних подіях Національної революції 1917–21 рр. (які в багатьох аспектах повторили перебіг революції XVII ст.) дозволила йому глибше зрозуміти значимість державних інституцій та особи в боротьбі нації за незалежність. Як писав сам автор, «наша дотеперішня історіографія, розвиваючись під впливом трьох чинників: ідеології державности російської, ідеології державности польської і національно-культурної, демократичної і недержавної, ідеології української не дає відповіді на питання, котрі виходять поза рамки того, так чи інакше ідеологічно обмеженого, досліду нашої минувщини... І тільки основно визволившись з накинутаго нам під час нашого занепаду поняття про себе, як про якийсь до державного життя нездатний, вічно бунтуючий і вічно покривджений полу-народець, — тільки усвідомивши собі весь розмах нашої історії, широкі державні, організаційні замисли предків наших, ми зможемо зрозуміти поодинокі діла тих предків, згідно з правдою — науково — оцінити поодинокі факти нашої минувщини»¹⁸.

Привнесення подібних підходів у науку призвело до істотних змін методологічних засад історичного дослідження. «Не простий народ, не соціальні первні, але держава — нація в її цілості і повноті, — відзначав історик Б. Крупницький, — була оголошена найвищим

добром. Тому й підхід до державних діячів нашого минулого був узалежнений від того, як і оскільки вони прислужилися державному будівництву України. Не слуги народу, простого народу, а слуги державно-національної цілості вийшли на передній плян»¹⁹. У зв'язку з чим у новій книзі «впадає в очі переміщення центру уваги і предмету дослідження з української шляхти у версії 1912 року на державу й націю у версії 1920 р.»²⁰ Безперечно, мав рацію С. Томашівський. коли стверджував, що дана монографія «вводить читача з одного боку неначе в лабораторію державного будівництва, до якого український народ зірвався був уперше після упадку політичної самостійности княжих часів; і з другого боку, розкриває руками анатома джерело, характер і розвоєвий процес тих сил, які те будівництво підривали і до повної руїни довели»²¹.

В центрі дослідження знаходилося три проблеми: розбудова держави, роль еліти та роль видатної особи (зокрема, Б. Хмельницького) в історії України²². У підході до з'ясування типології та хронологічних меж боротьби, що спалахнула у 1648 р., з'явилися нові, інколи суперечливі, акценти й аспекти. Так, на відміну від 1912 р., рідше вдається до вживання назви «Велика українська революція» й частіше використовує термін «Велике українське повстання 1648 р.», хоча зустрічаємо й такі назви як «козацька революція 1648–49 рр.», «повстання Гетьмана Хмельницького», «великий переворот 1648–49 рр.»²³ Зазнала змін і його позиція щодо часу завершення революції. Хоча автор виділяє 1648 — серпень 1649 рр. як «великий переворот», все ж підкреслює, що «козацька революція в межах польської Річпосполитої скінчилась з хвилиною, коли Військо Запорозьке, покинувши безнадійну боротьбу за свої права в Річпосполитій, ступило на прямий шлях повного відділення від Польщі... Від тієї хвилини внутрішня політика правлячої козацької верстви відносно інших класів української нації приймає національно-державний, а не козацько-класовий характер». Коли ж ця «хвилина» мала місце? Як стверджує В. Липинський, «офіційний розрив з Польщею, а з ним кінець політики автономізму, припав на останні місяці 1653 року»²⁴. Отже, напрошується висновок, що хронологічні рамки революції охоплювали 1648–53 рр. Однак у роботі знаходимо роздуми, що ставлять його під сумнів. Наприклад, як можна витлумачити такий вислів історика: «Покликанням, признанням і скріпленням самодержавної влади царської — закінчилось у решті решт і велике українське повстання 1648 р.»²⁵ Але ж це сталося вже після смерті Великого гетьмана! Він називає також цей період «першою, автономістичною добою козацького повстання». Відзначає також існування другої доби повстання, на що справедливо звернув увагу Г. Папакін²⁶.

Вперше в історіографії дослідник ґрунтовно зупинився на висвітленні політики Б. Хмельницького у сфері розбудови держави й виборенні нею незалежності, ролі різних станів у революційних подіях та впливу останніх на зміну їхнього становища, формування політичної еліти, становлення монархічної форми правління. Стверджуючи, що з початку повстання гетьман перебував на позиціях сепаратизму, а в кінці 1648 р. було народжено ідею «державної незалежності України», автор все ж намагався довести, що протягом 1648–53 рр. Б. Хмельницький «не міг зробити рішучого вибору й хитання Гетьмана — фатальне роспорошування національної енергії — це засаднича риса його політики в добі першій, до-Переяславській. Цю добу Хмельниччини — з огляду на все повторювані в тім часі угоди козаків з Польщею — я називаю добою козацького автономізму». Внаслідок цього курсу, «вся величезна енергія нації, виладована в перших часах повстання, була змарнована тодішніми політиками й пішла на торги за обмежену автономію»²⁷. На його думку, в цей час гетьман прагнув реформувати Річ Посполиту, добившись зміцнення королівської влади²⁸, внаслідок чого він характеризував цю «добу повстання» як «недержавну»²⁹.

Звертає увагу на себе пояснення В. Липинським причин приховання Б. Хмельницьким сепаратистських планів й проведення політики автономізму: «1) степова неграмотна козаччина і таке-ж неграмотне селянство — які в перших часах повстання головну роль грали — витворити самі з себе власної сепаратистичної державної ідеології не могли; 2) пізніщі творці й виконавці цієї ідеології — шляхта українська і городове міщанське козацтво — за малу ще в верстві козацькій в першій добі повстання вагу мали для того, щоб вже тоді свої сепаратистичні пляни перевести; 3) монархічна реакція проти демократично-шляхецьких олігархів, яка творила головну політичну суть (поряд з розуміється національно-релігійних і соціальних стремлень) повстання, не могла прибрати українських державних форм доти, доки особа монарха, чи взагалі самодержця, в розумінню народніх мас, поза Україною стояла; 4) Хмельницький, котрий «з волі Божої став самодержцем руським», ще не встиг в очах свого народу здобути потрібної віри в ці свої великі, сказані ним в момент побіди (1648 р.) слова»³⁰.

Ситуація змінилася, як це відзначається в монографії, після укладення Переяславського договору з Московією. В. Липинський аргументовано розвінчав міф про Переяслав як акт «возз'єднання Русі». Зроблений ним аналіз джерел дозволив сформулювати висновок, який так і не вдалося спростувати радянській історіографії 50–80-х рр.:

«Хто хоче утожсамити Переяславську Легенду з Переяславською Умовою й бачити в Умові легенду про добровільне “Возсоединеніє Руси”» — мусить перш за все доказати, що Гетьман Хмельницький підняв повстання проти Польщі во ім’я прилучення України до Москви і що Переяславська Умова являється тільки формальним закінченням, посліднім скріпленням на папері актом отого ним задуманого діла. Але-ж розуміється ніхто не може доказати того, чого не було. А раз Богдан Хмельницький не підіймав повстання проти Польщі во ім’я і в намірі прилучення України до Москви, то ясно, що його умова з Москвою в р. 1654-ім була таким самим випадковим союзом, зверненим проти Польщі й заключеним для визволення України з під Польщі, якими були всі його попередні такіж самі союзи з Кримом, а перш за все з Туреччиною»³¹.

Роздумуючи над значенням Переяславської угоди для України, вчений вважав, що вона «була та легальна форма відділення України від Польщі, котра робила для Гетьмана Хмельницького і для тодішніх будівничих Української Держави Переяславську Умову необхідною». Саме ця «абсолютна й легальна емансипація від Польської Річчполоитої, — емансипація, як в поняттю самих українців, так і в поняттю сусідніх володарів — творила всю ідеологічну правно-державну суть Переяславської Умови»³². При цьому він дуже точно визначив мету, яку переслідувала українська сторона, укладаючи угоду: «Головною метою і основою союзу Гетьмана з Царем московським було бажання визволити всі “руські землі” з під Польщі»³³.

В. Липинський прагнув вияснити значення різних станів й політичної еліти в розвитку революції й творенні держави. Так, не приховував великої революційної енергії селянства у 1648 — серпні 1649 рр., коли воно справді виступало «правою рукою» козащини. Воднораз заперечував наявність у нього державотворчого потенціалу, вважав його рухи сліпою, стихійною і руйнівною силою³⁴. Далеко не простим виявився підхід автора до оцінки ролі козацтва. З одного боку, він підкреслював його провідну роль у розвитку революції, національно-політичну творчість у розбудові держави. Неможливо не погодитися з такою характеристикою дослідником історичних заслуг козацької верстви: «Морем своєї крові, своєю безмежною жертвовністю вона придбала в поняттю цілої нації законне право на провід і звідти її натуральне стремління цей провід за собою закріпити. Підпорядкувавши своїм інтересам інтереси інших станів та класів тогочасного українського суспільства. Подібно як шляхта польська сотворила поняття державности польської і нації польської, козащина українська сотворила поняття державности й нації української»³⁵.

З другого боку, історик чітко розмежував політичні позиції запорозьких і городових козаків. Як на його розуміння, запорозька козаччина, відігравши провідну роль у першій добі повстання, боялася «величі національного завдання». Тому протягом перших чотирьох років Б. Хмельницький боровся не тільки з Річчю Посполитою, але й «зі своїми степовими січовиками», яким були чужі плани визволення «всієї Русі». Вони хотіли на зайнятих землях «завести свій общинний устрій “запорожський” з щорічними переділами уходів»³⁶. Запорожці вийшли «на волость», щоб «усяке поширювання хуторів, усяке розорювання степу припинити», всю «хліборобську культуру на Україні зруйнувати»³⁷, внаслідок чого «степова козаччина, при всій своїй становій зорганізованості, до державної творчості й об'єднання коло себе в державу цілої нації ще не була здатна...»³⁸

Інша річ — городова, хліборобська козаччина. Правда, в першій добі повстання вона також не займалася розбудовою держави, не бачила «потреби організувати для оборони власної землі в окремий державний організм усю свою націю...»³⁹ Але з утвердженням в ході революції дрібної приватної земельної власності вона стає носієм європейської цивілізації, культури плуга, а відтак й державного порядку. Цьому сприяло також «показання» частини української шляхти. Тому в другій добі повстання хліборобське козацтво перетворюється в національно-державну творчу силу⁴⁰. Саме сформування осілої, хліборобської й водночас лицарської верстви стало підвалиною «для будови незалежної від Польщі Української Держави. Держава Українська могла бути збудована тільки силою, яка внутрі змогла побороти степове руїництво і перевести економічно необхідні завоювання плуга...»⁴¹

Визначаючи за козацтвом вирішальну роль у революції й розбудові держави, В. Липинський все ж проводить ідею, що саме показана шляхта виступала «основоположною політичною силою»⁴². Він стверджував, що вона, будучи освіченішою, «дала “Війську Запорожському” в другій добі повстання “мізок”, “ціле фактичне керівництво”»⁴³. Саме її представники серед старшини (поряд з показаними міщанами й духовенством) разом з гетьманом в добу автономізму свідомо й виразно прямували «до повного національного й державного унезалежнення України...»⁴⁴ Адже власне шляхетський стан, на його думку, «зберіг в собі стару державно-національну “руську” традицію; він репрезентував державну культуру нації»⁴⁵. Завдяки вступу шляхти до Війська Запорозького проходив процес перетворення аристократії козацької в аристократію національну та державну. Тому акт злуки шляхти Пінського повіту з козацькою Україною дослідник оцінює

вав складовою переломного історичного процесу об'єднання «цілої землі української і сполученням духовної і фізичної енергії нації», завершення формування «української нації і відбудови в нових українських козацько-шляхецьких формах старої Руської варяжсько-князівської Держави»⁴⁶.

Важливою науковою заслугою автора стало з'ясування проблеми становлення нової аристократії, нової політичної еліти. По-перше, він встановив, що тепер провідна роль у її формуванні належала не шляхті, а Війську Запорозькому⁴⁷. По-друге, показав складність процесу влиття до нової аристократії шляхти й надзвичайно важливу роль політики гетьмана, спрямованої на її залучення на бік козацької України та позбавлення негативних соціально-етичних рис, витворених польським пануванням⁴⁸. Б. Хмельницький домігся об'єднання «в цій новій аристократії національній старої аристократичної шляхецької верстви і тих нових аристократичних сил, що маса народня із себе на поверхню життя виділяє», що й «привело до об'єднання всіх українських земель в одній державі своїй»⁴⁹. По-третє, переконливо довів, що лише внутрішня соціальна єдність витвореної аристократії забезпечувала відродження української нації, дозволяла «вдержати свій державно-національний фронт і проти Москви і проти Польщі». Повністю поділяємо його зауваження, що її внутрішній розкол після смерті Богдана Великого «привів до поділу України між державами чужими»⁵⁰.

Саме В. Липинський не лише вперше в історіографії сформулював як наукову проблему процес становлення монархічної форми правління (спадкової гетьманської влади), але й зробив чимало для її вивчення. Він надавав їй особливо важливого значення тому, що вважав: неусвідомлення у 1657 р. українцями історичної необхідності спадкової гетьманської влади привело до національної катастрофи⁵¹. В його розумінні монархічні інтереси Б. Хмельницького виступали державними, а відтак й національними та народними⁵². Історик намагався переконати читача, що вже на початку повстання гетьман виношував плани встановлення абсолютистської монархічної влади, бо лише така «влада була в стані державу українську збудувати»⁵³. Врешті-решт Б. Хмельницький добився того, що полковники і старшини вже обиралися не крикливим натовпом «молодців», котрі готувалися до походу, а призначалися й змінювалися самодержавною владою гетьмана. Так само залежала від неї й генеральна старшина⁵⁴. Причому, гетьманське самодержавство відрізнялося від царського, оскільки в даному випадку мало місце європейське поєднання «абсолютизму верховної влади з традиційними лицарським аристократизмом і самоповагою правлячої земельної державної верстви...» Збира-

ючи час від часу старшинські ради («козацькі сойми»), гетьман сприяв появі зародків конституційно-монархічного ладу, який дав державну міць Англії, Франції та Німеччині⁵⁵.

Відзначаючи факт сприйняття народними масами ідеї Богдана Великого створити українську дідичну монархічну владу, В. Липинський висловлює надзвичайно точне спостереження з приводу причини, що штовхала гетьмана до цього кроку: знаючи «своїх помічників, знаючи зібрану і зорганізовану ним нову державну українську аристократію, розумів, що без сталого, непорушного, дідичного монархічного принципу верховної влади, вона кинеться зараз до боротьби між собою за цю владу; що в цій боротьбі вона знесилиться, переріжеться та розложиться в кінці на свої складові елементи, під впливом ріжних культур виховані і ще процесом довгого життя в своїй власній державі не об'єднані»⁵⁶. Справді, в останні місяці життя Б. Хмельницького, коли внаслідок його хвороби ослабла його «залізна рука», серед частини старшини, очолюваної Іваном Виговським, з'явилася опозиція монархічним і династичним намірам. Це були перші вістуні Руїни⁵⁷.

Чи не центральне місце в монографії займає висвітлення державотворчої діяльності Богдана Великого⁵⁸. Як справедливо відзначила В. Матях, він зображується свідомим творцем нового державного утворення в центрі європейського континенту⁵⁹. «Ми забули вже, — писав В. Липинський, — що з нації нашої вийшов один з найбільш геніяльних державних мужів Східньої Європи, який для України зробив більше, ніж слушно прозваний “Великим” Петро зробив у п'ятдесят літ пізніше для Московщини»⁶⁰. В чому він добачав роль Б. Хмельницького в історії України? По-перше, гетьман «творив нову європейську державу і відбудовував націю...»⁶¹ По-друге, започаткував становлення дідичної української монархічної влади, без якої «козацька українська нація мусіла на свої складові частини розлетітись». На думку вченого, «запозичивши від Сходу міцну, державну, абсолютистичну форму правління і прищепивши її на ґрунт, вироблений під впливом індивідуалістичної, свободолюбивої, аристократичної культури Заходу, Гетьман Хмельницький зумів боротьбу між Сходом і Заходом на території українській асимілювати й унешкодлити»⁶². По-третє, за своєю природою Богдан Великий виявився творцем, а не руйнівником⁶³. По-четверте, відіграв надзвичайно важливу роль у формуванні української аристократії, політичної еліти, ставши її творцем, провідником і вчителем⁶⁴: «Перетворення свободолюбивих анархістів: шляхтичів і козаків — сторонників “рівності та свобід” шляхецько-республіканської Річпосполитої і заступників запорожського народовластя “черні низової” — в слуг і

оборонців твердого державного ладу — ось було велике діло “Богом Україні даного” Гетьмана»⁶⁵. По-п’яте, «велич і геніальність» Богдана Великого В. Липинський вбачав у тому, що той зумів пов’язати розбудову держави не з уходницьким і добичницьким Запорожжям, а з хліборобською городовою Україною⁶⁶. По-шосте, з часу занепаду Київської Русі тільки Великий гетьман зумів розрубати гордієвий вузол соціальних, економічних, культурних, цивілізаційних і політичних супротивностей, що існували в Україні⁶⁷.

Висловлені В. Липинським міркування становили собою цілісну концепцію Національної революції й справили великий вплив на розвиток історичної науки. За твердженням Б. Крупницького, майже всі історики «Галицької школи» пішли не за М. Грушевським, а за В. Липинським⁶⁸. Яскравими представниками нового напрямку були М. Кордуба, О. Терлецький, І. Крип’якевич та В. Гарасимчук. Радянська історіографія до кінця 80-х рр. обходила творчу спадщину талановитого вченого. І тільки в 90-х рр. сформульовані ним теоретичні положення знайшли подальший розвиток у працях вітчизняних істориків.

¹ Дорошенко Д. І. Огляд української історіографії. Державна школа: Історія. Політологія. Право. — К., 1996. — С. 209.

² Липинський В. Участь шляхти у Великому українському повстанні під проводом гетьмана Богдана Хмельницького (Станіслав Михайло Кричевський) // Липинський В. Твори. — Т. 2. — Філадельфія; Пеннсілванія, 1980. — С. 9–11, 119.

³ Яковенко Н. Шляхта в козацькій революції середини XVII ст. (полемічні зауваги до схеми Вячеслава Липинського) // Козацькі війни XVII століття в історичній свідомості польського та українського народів. Матеріали Другої польсько-української наукової зустрічі. — Львів; Люблін, 1996. — С. 23.

⁴ Липинський В. Твори. — Т. 2. — С. 33–39.

⁵ Там же. — С. 59, 125–127.

⁶ Там же. — С. 131.

⁷ Там же. — С. 151.

⁸ Там же. — С. 429.

⁹ Там же. — С. 149.

¹⁰ Там же. — С. 145–147.

¹¹ Там же. — С. 123–125.

¹² Там же. — С. 333–335.

¹³ Там же. — С. 129.

¹⁴ Там же. — С. 131.

¹⁵ Там же. — С. 143.

¹⁶ Там же. — С. 147.

¹⁷ Там же. — С. 9–17, 147–151.

- ¹⁸ Липинський В. Україна на переломі. 1657–1659 // Липинський В. Твори. — Т. 3. — Філадельфія, 1991. — С. 13–14.
- ¹⁹ Круницький Б. Богдан Хмельницький в світлі української історіографії // Київська старовина. — 1995. — № 6. — С. 34.
- ²⁰ Білас Л. Р. Вячеслав Липинський як історик кризової доби // Липинський В. Твори. — Т. 3. — С. XLIV.
- ²¹ Цит. за: Дорошенко Д. І. Назв. праця. — С. 212.
- ²² Пеленський Я. Вячеслав Липинський — засновник державницької школи в українській історіографії // Укр. іст. журн. — 1992. — № 2. — С. 140; Мельник Л. Державотворча діяльність гетьмана Богдана Хмельницького в оцінках М. Грушевського і В. Липинського (порівняльний аналіз) // Доба Богдана Хмельницького: 36. наук. праць. — К., 1995. — С. 192.
- ²³ Липинський В. Твори. — Т. 3. — С. 7, 15, 52, 54, 59, 59, 76, 81, 184.
- ²⁴ Там же. — С. 15, 23, 81.
- ²⁵ Там же. — С. 59.
- ²⁶ Там же. — С. 80, 82; Папакін Г. Постаць Богдана Хмельницького в історико-політичній концепції Вячеслава Липинського // Богдан Хмельницький та його доба. Матеріали Міжнародної наукової конференції, присвяченої 400-річчю від дня народження Великого Гетьмана. — К., 1996. — С. 186.
- ²⁷ Липинський В. Твори. — Т. 3. — С. 17–21, 37.
- ²⁸ Там же. — С. 19.
- ²⁹ Там же. — С. 77.
- ³⁰ Там же. — С. 20–21.
- ³¹ Там же. — С. 24–25.
- ³² Там же. — С. 28.
- ³³ Там же. — С. 174.
- ³⁴ Там же. — С. 17–18, 20, 57–58.
- ³⁵ Там же. — С. 53.
- ³⁶ Там же. — С. 84–85.
- ³⁷ Там же. — С. 85–86.
- ³⁸ Там же. — С. 55.
- ³⁹ Там же. — С. 53, 76.
- ⁴⁰ Там же. — С. 55, 81–82, 86, 88–89, 92, 113.
- ⁴¹ Там же. — С. 87.
- ⁴² Білас Л. Р. Назв. праця. — С. LI–LII.
- ⁴³ Липинський В. Твори. — Т. 3. — С. 53.
- ⁴⁴ Там же. — С. 55.
- ⁴⁵ Там же. — С. 77, 229.
- ⁴⁶ Там же. — С. 155, 229.
- ⁴⁷ Там же. — С. 127.
- ⁴⁸ Мельник Л. Назв. праця. — С. 196–197.
- ⁴⁹ Липинський В. Твори. — Т. 3. — С. 127, 166, 171.
- ⁵⁰ Там же. — С. 127, 171, 230.
- ⁵¹ Білас Л. Р. Назв. праця. — С. XXX.
- ⁵² Липинський В. Твори. — Т. 3. — С. 59.

⁵³ Там же. — С. 107–108.

⁵⁴ Там же. — С. 110.

⁵⁵ Там же. — С. 119–120.

⁵⁶ Там же. — С. 230–231.

⁵⁷ Там же. — С. 231–232.

⁵⁸ Мельник Л. Назв. пр. — С. 194–199.

⁵⁹ Матях В. Проблема державотворення в Україні XVII–XVIII ст у вітчизняній історичній науці другої половини XIX — початку XX ст. // Укр. іст. журн. — 1998. — № 3. — С. 67.

⁶⁰ Липинський В. Твори. — Т. 3. — С. 135.

⁶¹ Там же.

⁶² Там же. — С. 133, 230.

⁶³ Там же. — С. 167.

⁶⁴ Там же. — С. 137, 166.

⁶⁵ Там же. — С. 111.

⁶⁶ Там же. — С. 86.

⁶⁷ Там же. — С. 121.

⁶⁸ Крупицький Б. Назв. праця. — С. 34.